LITERARY FICTION AND ITS COGNITIVE DIMENSION

Elena Botezatu (Drug)
PhD Student, "Transilvania" University of Braşov

Abstract: The article emphasizes the relationship between literary works and their attempt to content the truth. Over time it turned out that fiction can not embrace the truth in the strict sense offered by logicians, but it is not completely devoid of truth, just as it is unique and available only in fictional universe. Although the contact between the real world and fiction can not be removed, the literary discourse ability to refer to the real world is limited. Realism is the period in which literature assumes its cognitive function, its role is to enrich the knowledge offered by the external world.The reorientation towards mimethic theory is visible, also the attempt to reappraise the relation with the real world is very important. Later, in modernism, the art cognitive function will be preserved, but a considerable distance between external referent and language sign will appear. Gradually the knowledge becomes less controllable and the cognitive value of art involves the understanding of alternative worlds which are the results of litearary experiments

Keywords: cognitive function, mimesis, Realism, Modernism, fiction.

Invocarea unei determinări a adevărului sau a conţinutului cognitiv în opera literară, presupune realizarea unei incursiuni în evoluţia operei literare pentru a observa rolul pe care ea l-a avut în diferitele sale vârste. Astăzi înţelegem ficţiunea literară ca fiind un domeniu separat de lumea reală, însă până a ajunge la acest stadiu literatura a avut de dus mai multe lupte cu istoria, filosofia şi ştiinţele epocii raţiunii. Aceste contradicţiii au avut drept cauză valoarea cognitivă care se presupune că i-ar fi înglobată ficţiunii literare în proporţii diferite.

Încă din Antichitate, Gorgias considera că tragedia este „apatetică", sau iluzionistă cum am numi-o noi astăzi. Gorgias înfăţişa acţiunea poeziei ca fiind drept un şoc al sentimentelor care se împleteşte cu magia şi iluzia poetică. Retorul şi-a continuat teoria spunând că „Acţiunea artei este sprijinită pe iluzie, amăgire, înşelare; ea acţionează prin ceea ce în mod obiectiv nu există."(Tartakiewicz,1981:201) Pe aceeaşi linie şi-a continuat şi Platon acuzaţiile sale aduse poeziei meşteşugăreşti (rezultat al activităţii de *poiesis*), pe care o opune poeziei profetice, inspirate, care devenea mijloc de cunoaştere a lumii ideilor. Astfel, putem observa că Platon respinge trăirile estetice ale poeziei meşteşugăreşti, dar nu ezită să aprecieze şi să înalţe poezia inspirată, a cărei valoare este constituită tocmai din caracterul ei cognitiv. Prin urmare, încă de la începuturile ei literatura nu ezită să îşi manifeste puterea ei de a accede la adevăr.

De-a lungul secolelor acestă raportare a literaturii la lumea transcendentă s-a estompat, dat fiind faptul că se înregistrează şi trecerea de la o cultură pre-logică la una a logicii, iar ficţiunea literară îşi demonstrează capacitatea ei cognitivă în relaţia cu istoria sau cu filosofia. În ceea ce priveşte dialectica literatură–istorie, începutul acestei dispute îl întâlnim în poetica lui Aristotel. În capitolul IX al *Poeticii*, Stagiritul afirmă că „Poezia înfăţisează mai mult universalul decât particularul"(Aristotel, 1965:118). De aici rezultă că datele cognitive incluse în opera literară au întâietate în faţa datelor înglobate de istorie, deoarece ele înfăţişează situaţii

BDD-A23228 © 2016 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 02:03:02 UTC)

care s-ar putea întâmpla, astfel, trec de limita particularului şi capătă valoare de exemplu pentru întreaga omenire.

În situaţia în care literatura oferă cunoştinţe generale, cum explicăm diferenţa dintre ea şi filosofie sau ştiinţele nomotetice? Unii au fost de părere că diferenţa ar consta fie în modalitatea de prezentare, fie în varietatea obiectului cunoaşterii. Se pare că, odată cu apariţia filosofiei şi a ştiinţelor, sistemele vechi care accentuau generalitatea şi universalitatea informaţiilor cuprinse de literatură nu îşi mai dovedesc eficienţa. Accentul se deplasează încet spre individ, spre subiectivitate, iar adevărul în literatură îşi pierde valoarea globală. Conform lui B.Croce, trăirea estetică reuşeşte să producă o iluminare a cugetului şi printr-o cunoaştere intuitivă, ceea ce nu-i este accesibil ştiinţei. K Fiedler afirma că ,,în trăirea estetică a artei, intelectul găseşte explicaţia esenţei vizibile a lumii *(der Verstand iiber das anschauliche Wesen der Welt durch das Kunst-werk aufgeklärt werde)*."(Tatarkiewicz1981:223) Se pare că până acum opoziţia dintre literatură şi filosofie sau chiar ştiinţă are la baza dihotomia particular-general, însă începând cu secolul XVIII, odată cu afirmarea Romantismului, opera literară devine creaţie a geniului literar, iar valoarea ei cognitivă nu mai constă in operă literară ca sursă de cunoaştere a realităţii empirice. Ficţiunea literară devine mijloc de cunoaştere intuitivă şi se situeaza dincolo de distincţia de adevărat/fals. Ficţiunea romantică nu mai poate avea valoare de adevăr universal, ca realitatea, deoarece arta în afară de latura pământească mai are şi una ideală pe care fiecare o percepe în mod unic şi diferit.

Aşadar, trecerea de la o literatură care îşi dovedeşte valoarea de adevăr prin raportarea la lumea empirică, la o literatură care îşi află resursele în sine însăşi, presupune schimbări de perspectivă, care îi bulversează chiar şi pe teoreticieni. De exemplu, teoriticianul W. Kayser, prin aserţiunile pe care le face, cu privire la funcţia literaturii, dovedeşte că de fapt el oscilează între o abordare tradiţională a literaturii şi una mai nouă. Vorbind despre poezie, în cartea sa *Die Wahrheit der Dichter*, teoreticianul o descrie astfel:,,În aceasta constau esenţa şi sensul ei(…).Locurile simbolice sau, mai general vorbind, locurile unde devine perceptibil vreun adevăr superior sînt locurile contactului dintre realitate şi poezie."(Kayser, 1959:54) Acest ,,contact" dintre realitate şi poezie poate fi înţeles ca punctul în care opera literară reuşeşte să înglobeze în conţinutul ei adevăruri luate din lumea reală, care pot avea valoare ,,absolută", adică pot fi de necontestat. Un bun exemplu pentru o astfel de situaţie ar fi acela al unei legende istorice, in care, pe lângă metaforele şi descrierile folosite, sunt inserate date exacte, nume de toposuri, figuri emblematice, a căror existenţă şi exactitate sunt de necontestat, deoarece prezenţa sau adevărul lor pot fi demonstrate chiar prin documente oficiale. Dar, cu toţii ştim că lumea literaturii nu se rezumă la a relata ceea ce se întâmplă în lumea reală, ci este o lume neadevărată, născocită, ireală. Asta nu înseamnă că ficţiunile literare sunt lipsite de coerenţă şi de valoare cognitivă, dimpotrivă, toate acestea există, dar trebuie căutate la un alt nivel. Întorcându-m la Kayser, voi cita cea de-a doua aserţiune a sa, din care aflăm că: ,,Semnificaţiile frazelor poetice nu se mai referă la situaţii reale. Stările de lucruri au mai degrabă o existenţă ciudat de ireală, în orice caz întru totul personală, care diferă total de cea din realitate."(Kayser, 1979:34) Examinând cu atenţie acest citat, este uşor vizibil faptul că teoreticianul îşi schimbă radical modul de a cerceta valoarea cognitivă a operei literare. În primul rând, aflăm că opera literară nu trebuie să fie supusă ,,situaţiilor reale", prin urmare, are libertatea de a-şi crea propriile situaţii, adică propria realitate cu propriile reguli. De aici e foarte uşor să ajungem la concluzia că ficţiunea literară nu cuprinde adevărul în sensul său strict dat de logicieni, dar nici nu este complet lipsită de adevăr, doar că acesta este unic şi valabil în universul ficţional.

BDD-A23228 © 2016 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 02:03:02 UTC)

Pentru susţinerea acestor lucruri, importante mi se par teoriile meinongiene, conform cărora funcţiile cognitive ale literaturii sunt îndeplinite nu doar de propoziţiile adevărate din punct de vedere logic dar şi de propoziţiile ficţionale şi neasertorice. Conform lui Alexius Meinong, ficţiunea presupune o abatere conştientă de la adevăr, dar, cu toate acestea, ea ne oferă o alternativă captivantă şi interesantă a realităţii. Acest lucru este posibil prin provocarea resorturilor creative ale omului. Meinong a emis ipoteza că, orice obiect real constă dintr-o listă de proprietăţi, dar sunt si situaţii în care unui obiect îi corespunde o listă de proprietăţi care par incompatibile. Un astfel de fenomen se întâmplă în cadrul ficţiunii literare. Celebrul său exemplu este cel al *muntelui de aur*, care în mod real nu există, dar asta nu-l împiedică să existe în ficţiune. Prin urmare, putem observa că acest munte de aur are o dublă ontologie. Dacă am folosi termenii lui Pearson, am spune că e un obiect care posedă proprietăţile *nucleare* de ,,a fi din aur" şi ,,a avea formă de munte" dar şi *extranucleare*, de a ,,nu exista" şi de ,,a fi un obiect ficţional". Lumea reală nu poate fi ţinută la distanţă de lumea ficţiunii dar capacitatea discursului literar de a se referi la lumea reală este limitată şi mediată de o serie de norme. Discursul literar nu trimite la o referinţă pe care o reproduce, ci construieşte un obiect nou plecând de la acestă referinţă. Acest nou obiect trebuie să corespundă limitelor verosimilităţii. În acest context, a fi verosimil presupune aşa cum menţionează Monica Spiridon, ,,a părea natural şi posibil (1) pentru cineva, (2) intr-o situaţie dată, (3) în raport cu ceva."(p.89) De aici înţelegem că verosimil nu trebuie interpretat în sensul folosit de Aristotel, ci trebuie văzut ca o noţiune relativă care este specifică fiecărui context ficţional. Adică, valoarea de adevăr se stabileşte în cadrul ficţiunii literare, fără a se mai face trimitere la adevărul lumii reale.

Concepţiile ulterioare cu privire la valoarea de adevăr a literaturii vor avea în vizor caracterul propoziţiilor care apar în opera literară, adică, ficţiunea văzută ca *speech acts*. Conform lui Genette, „Literatura este arta limbajului"(p.114), iar actele de ficţiune sunt considerate ca fiind ,,acte de limbaj". Ricardou, teoretician al noului roman francez, vorbeşte despre capacitatea limbajului de a produce sens. Operele literare nu mai reflectă realitatea, ci construiesc realitatea în mediul verbal. Astfel poetul sau autorul, are libertatea de a insufla o teleologie operei sale. Adică un sens propriu care duce la formarea acelei ,,conştiinţe a ficţiunii" sau la evoluţia ficţiunii spre o structură autonomă.

În realism, literatura va trebui să se încline în faţa discursului de tip cognitiv, deoarece discursul literar devine în această perioadă dependent de ştiinţă, mediu cultural, dar şi de conştiinţa celui care îl construieşte. O discuţie edificatoare în această direcţie, îi revine lui Pierre-Josep Proudhon, care într-un studiu celebru în epocă, intitulat *Principiul artei şi destinaţia ei socială* (1865), face o descriere a funcţiilor artei. Aici, Proudhon, ne spune că în perioada clasică şi mai apoi în Romantism, arta era caracterizată de independenţa discursului literar şi vazută ca avându-şi scopul în sine însăşi. Dar, afirmă mai departe că acest tip de estetică este caracterizat de ,,Falsitate" şi explică acest lucru prin faptul că sunt numeroase dovezile care duc la concluzia că arta trebuie subordonată ştiinţei şi conştiinţei. Prin urmare, în perioada Realismului, literatura trebuie să îşi asume funcţia cognitivă. Conform lui Proudhon, literatura avea drept scop, alături de celelalte forme de discurs, cunoaşterea noastră, de sine ,,Arta are drept scop să ne ducă la cunoaşterea noastră înşine, prin relevarea tuturor gândurilor noastre, chiar şi a celor mai secrete, a tuturor tendinţelor, virtuţilor, viciilor, a părţilor noastre ridicole, la perfecţionarea fiinţei noastre. Ea nu ne-a fost dată pentru a ne hrăni cu himere, pentru a ne îmbăta cu iluzii, pentru a ne înşela şi a ne duce la rău prin miraje, aşa cum o înţeleg clasicii, romanticii şi toţi sectariştii unui ideal zadarnic, ci pentru a ne elibera de atari iluzii pernicioase, denuţându-le."(Proudhon, 1987:206). Înscriindu-se pe coordonatele evoluţiei

BDD-A23228 © 2016 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 02:03:02 UTC)

dezvoltate în citatul de mai sus, literatura realistă îşi asumă rolul de a întregi prin sine cunoaşterea lumii.

Literatura realistă nu era una a iluziilor şi a lumilor create datorită fanteziei, ci era caracterizată de ancorarea în realitate. Deşi nu poate fi vorba despre o poetică specifică doar textelor realiste, pot fi înregistrate câteva procedee la care recurge textul realist pentru a făuri iluzia realului. Un prim exemplu ar fi folosirea incipit-ului abrupt care dă iluzia pătrunderii într-un episod din viaţa cuiva, tehnica jurnalului sau a manuscrisului găsit are rolul de a oferi veridicitate evenimentelor povestite, la fel ancorarea exactă în timp şi spaţiu şi abundenţa de date exacte sau de informaţii. Pe de altă parte, stilul este unul clar, serios, chiar sobru. Limbajul folosit nu lasă posibilitatea interpretării, este unul coernt şi lizibil, nu cultivă ambiguitatea şi nici calofilia. Prin urmare, în Realism arta era subordonată adevărului şi nu aprecierilor estetice. Romancierii erau văzuţi de către Balzac, ca fiind ,,grefieri" şi nici pe departe cei care îşi propun să interpreteze realitatea sau să-şi folosească imaginaţia. Autorul *Comediei umane* era de părere că ,,romancierul nu are nevoie de imaginaţie pentru a-şi inventa subiectele, întru-cât istoria socială este îndeajuns de inventivă în întâmplările şi manifestările ei(…)."(Petrescu, 1998:99). O astfel de atitudine, înlătură rolul imaginaţiei şi lasă loc transcrierii fidele a faptelor, subiectivitatea fiind lăsată în umbră.

Dacă imaginaţia, fantezia, subiectivitatea, sunt lăsate în umbră, asta înseamnă că şi caracterul ficţional al literaturii din această perioadă este unul minim. Accentul cădea pe episoade din viaţa contemporană şi pe redarea lor, ceea ce presupunea incompletitudinea subiectelor, deoarece autorii realiştii nu doreau decât să ofere ,,felii de viaţă", nu să ne facă o panoramă a unei întregi vieţi care nu poate fi cuprinsă în limitele operei de artă. Se vede reorientarea spre teoriile mimetice doar că acum acţiunile imitate nu trebuie să fie ,,întregi" aşa cum susţinea Stagiritul, ci fragmentate astfel încât textul literar să le poată reda în detaliu. Se pare că din vechiul *mimesis* nu s-au păstrat prea multe, regimul imitaţiei rezumându-se doar la obligativitatea raportului cu lumea reală. Modificări au fost aduse şi în construcţia personajelor, care nu reprezintă figuri mitologice, eroi romantici sau genii cu statut special. Personajele tind să ilustreze imaginea omului obişnuit, care este supus legilor naturii. Emile Zola va avea o retorică foarte clară în această privinţă, afirmând că :,,"L'homme metaphysique est mort"(Zola, 1880:52) Aşadar, cuvântul de ordine devine omul natural, omul concret, pe care realiştii încearcă să ni-l prezinte, explorând spaţiul organicului, dar şi al dimensiunii fizice. Prin intermediul acestor abordări se face evident faptul că poetica romanului realist pare să corespundă cunoaşterii de tip ştiinţific. Acest tip de cunoaştere va simţi declinul în cea de-a doua etapă a modernismului numită de Frederic James, ,,the moment of modernism", deşi funcţia cognitivă a artei se va păstra, în cea de-a doua etapă, cunoaşterea se va preocupa de întemeierea şi asimilarea unor modele alternative, faţă de cel ştiinţific. Operele literare nu se desprind în totalitate de realitatea obiectivă, dar apare o distanţă considerabilă între ceea ce înseamnă referentul extern şi semnul lingvistic, care capătă , ,un statut de semiautonomie."(Petrescu, 1998:7) Treptat, realitatea referenţială va fi eliminată şi semnul lingvistic va câştiga autonomia, fenomen evident în postmodernism.

Prin urmare, în ficţiunea realistă mai persistă încă logosul mimetic, însă el este supus cunoaşterii de tip ştiinţific, care a dominat paradigma primului modernism şi care a conferit statut cognitiv literaturii realiste. Prin funcţia cognitivă, literatura realistă a devenit expresie a cunoaşterii omului, a cunoşterii unei culturi, dar şi expresie a unui regim economic numit de Marx ,,capitalismul de piaţă" care va da naştere unui tip de realism numit ,,realismul socialist".

BDD-A23228 © 2016 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 02:03:02 UTC)

În secolul XX pe scena literaturii se face loc unei noi forme de cunoştere care va fi experimentată. „Se intră în era colajului, a happening-ului şi a pop-artei.”(Spiridon, 2004:100)

În felul acesta, literatura stă sub semnul imprevizibilului, fiind în opoziţie cu poetica deterministă a realismului. Funcţia cognitivă nu dispare, însă ea nu se mai datorează raportului cu lumea reală ci se face prin intermediul experienţelor şi a hazardului, cunoşterea devine una mai puţin controlabilă, în conştiinţa modernă termenul de *mimesis* pierzându-şi obligativitatea. Vom vedea că „Arta devine un punct de vedere propriu şi fundamentează pretenţia autonomă a unei suveranităţi proprii.”(Gadamer, 2001:72) şi de aceea atitudinea ce corespunde modernismului târziu este una hermeneutică prin care se încearcă unificarea şi înţelegerea elementelor contrarii care compun opera de artă. Literatura nu îşi pierde valoare cognitivă, însă, cunoaşterea presupune acum înţelegerea nu doar a lumii reale, ci mai degrabă a lumilor alternative, rezultate în urma experimentelor literare.

BIBLIOGRAFIE:

1. Aristotel, *Poetica*, Bucureşti, Ed. I.R.I,1965
2. Gadamer, Hans-Georg, *Adevăr şi metodă*,Bucureşti, Ed. Teora, 2001
3. Genette Gerard, *Introducere în arhitext. Ficţiune şi dicţiune*, Bucureşti, Ed. Univers,1994
4. Kayser Wolfgang, *Die Wahrheit der Dichter*, Bucureşti, Ed. Univers,1959
5. Petrescu, Liviu, *Poetica Postmodernismului*, Bucureşti, Ed, Paralela 45,1998
6. Proudhon Pierre,.Joseph, *Principiul artei şi destinaţia ei socială*, Bucureşti, Ed. Meridiane,1987
7. Spiridon, Monica, *Principii de semiotică a culturii*, Bucureşti, Ed. Universităţii Bucureşti. Facultatea de litere,2004
8. Tartakiewicz, Wladyslaw, *Istoria celor şase noţiuni*, Bucureşti, Ed.Meridiane, 1981
9. Zola, Emile, *Le roman experimentel*, Paris, Ed. Charpentier,1880

BDD-A23228 © 2016 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 02:03:02 UTC)